

КОНЦЕПЦІЯ ТРАГІЧНОГО У П'ЕСІ ЮДЖИНА О'НІЛА “ПРИСТРАСТІ ПІД В'ЯЗАМИ”

У статті виявлено чинники, що вплинули на формування концепції трагедії Ю. О'Ніла, визначено домінуючі структурні компоненти і роль фатуму в образній системі трагедії „Пристрасті під в'язами”.

Ключові слова: *концепція трагічного, художній образ, структурний психоаналіз, модерністський театр, діалог, підтекст.*

Процес становлення американської драматургії, який припадає на перше десятиліття ХХ століття, відбувався під значним впливом європейських культурних віянь. Наслідуючи художні форми “нової драми” Г. Ібсена та Б. Шоу, молоді драматурги прагнули наповнити їх змістом американських соціокультурних реалій. З іншого боку, у пошуках власного стилю, вони тяжіли до використання класичних зразків світової літератури, проте значно модернізували їх, надали їм сучасного звучання. Першим, хто зумів знайти оптимальні мистецькі рішення складних завдань, став Юджин О'Ніл – драматург, якого вважають фундатором американської національної драми. Саме ним були вперше створенні яскраві гостропсихологічні п'єси з використанням елементів структурного психоаналізу та класичної драми.

Значний внесок у дослідження творчості драматурга зроблено передусім вченими радянського періоду, зокрема С. М. Пінаєвим та Г. П. Злобіним, які дослідили спадщину митця на тлі розвитку американського театру I пол. ХХ ст. Варто виокремити також студії Н. Висоцької, К. Н. Карачієвої, Ю. І. Сохрякова, Я. Я. Чорненського та В. Б. Шаміної. Відзначаючи самотність драматургії Юджина О'Ніла, літературознавці підкреслюють концептуальність замислів письменника, його глибоке проникнення в трагедію особистості ХХ століття та художню одержимість добратися до основ буття. Проте досі концепція трагічного, як окрема проблема, в українському літературознавстві не розглядалася. Тож, у статті ставимо мету дослідити п'єсу Юджина О'Ніла “Пристрасті під в'язами” під кутом зору трагічного, як естетичної та світоглядної категорії, беручи до уваги творчу індивідуальність письменника та відповідний контекст.

Окреслена мета зумовила виконання таких завдань:

- виявити чинники, що мали вплив на формування концепції трагедії Юджина О'Ніла;
- визначити домінуючі структурні компоненти трагедії “Пристрасті під в'язами”;
- простежити місце та роль фатуму в образній системі п'єси.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Своєрідність творчості Юджина О'Ніла, глибина закладених у п'єсах думок пов'язані передусім із особливостями світосприйняття письменника, яке формувалося в період швидкого розвитку американської економіки, культури бізнесу та золотої лихоманки. З одного боку, його вабила “американська мрія”, він навіть зважився на популярну тоді авантюру “відправився золотошукачем в Гондурас. З іншого, автор болісно реагував на тогочасні реалії, адже швидко зрозумів існуючу розбіжність між ілюзією та реальністю, що у значній мірі визначило концепцію творчості майбутнього письменника. Важливим чинником формування О'Ніла як драматурга стали умови, в яких проходило його дитинство. Майбутній драматург ріс в сім'ї акторів: постійні переїзди у зв'язку з гастрольями батьків та, як наслідок, відсутність нормального дитинства, друзів, зрештою, дому в цілому призвело до “відчуття бездомності, неприкаяності та душевного дискомфорту, котре залишиться з ним на все життя” [8, 6]. Митарства Юджина О'Ніла, а згодом захворювання на туберкульоз породили у ньому потяг до самозаглиблення, спонукали по-іншому глянути на світ: він звертається до класичних зразків філософії та літератури, цікавиться модерністським театром, відвідує спеціальні семінари при Гарвардському університеті та врешті-решт ставить собі за мету стати драматургом. Адже ще з раннього дитинства плекав мрію про “новий театр поетичної уяви” [7, 6].

Уже з перших літературних спроб письменник виступає новатором та експериментатором, “відмовляючись від інтриги, руйнує ієрархію театрального ампула, звертає особливу увагу на діалог і підтекст” [4, 298]. Прем'єра п'єси “Курс на схід до Кардіффу” ознаменувала народження “нової американської драми”, що синтезувала в собі нові віяння: посилення драматизму у сюжеті, заглиблення у людські почуття, соціальну дієвість. Апогеєм творчості драматурга стали 20-ті роки, саме в цей час автор пише такі п'єси, як “За обрієм” (Beyond the Horizon) (1920), “Імператор Джонс” (The Emperor Jones) (1920), “Анна Крісті” (Anna Christie) (1922), “Кошлата мавпа” (The Hairy Ape) (1922), “Усім дітям Божим дано крила” (All God's Children Got Winds) (1924),

“Пристрасті під в’язами” (Desire Under the Elms) (1924), “Марко-мільйонник” (Marco Millions) (1927) та інші. У 1936 р. драматургу присуджено Нобелівську премію “за силу впливу, правдивість та глибину драматичних робіт, які оригінально витлумачують концепцію трагедії” [7, 124]. Г. Злобін вважає дане формулювання дуже загальним, оскільки воно, на його думку, не передає О’Нілівських поглядів на трагедійне. У статті “Косноязычное красноречие Ю. О’Нила” вчений значно ширше представляє складові О’Нілівської трагедії, серед них: рокове начало аристотелівської драми, концепція Фрейда про несвідоме та підсвідоме, біологічна та психологічна спадковість [3, 20].

П’еса “Пристрасті під в’язами”, написана у 1924 році, належить до періоду творчого злету письменника. У ній відображені творчі пошуки драматурга, втілено різноманітні тогочасні теорії, в той же час п’еса позначена цілісністю та гармонією. Трагування твору з боку критиків і на сьогодні залишається неоднозначним. Так, В. Назарець вважає, що п’еса присвячена вивченню “свідомих і не свідомих прагнень особистості, спостереженню за руйнівними впливом норм суспільної моралі на людину” [4, 299]. Г. Злобін наголошує на мотиві кохання, як провідному. Можна також трактувати п’есу, як продовження традиції психоаналітичного роздумування і пояснення людських вчинків через призму бажань. Розглядаючи різні погляди на концепцію трагедії, важливо взяти до уваги уподобання самого автора, висловлені ним у листах та інтерв’ю: “Я думаю, значення трагедії – це те, що в неї вкладали греки. Трагедія підносила їх і пробуджувала їх відчуття повноти життя. Вона давала їм глибоке сприйняття речей, звільняла від дріб’язковості існування... Грецька мрія про трагедію “найвища мета на світі” [10, 456]. Возвеличуючи грецьку трагедію, Юджин О’Ніл бачить перспективність розвитку американської культури саме через появу драматичного мистецтва: “Зараз Америка переживає момент духовного пробудження, народжується душа, а коли народжується душа з’являється трагедія” [10, 455]. Відомо, що домінуючим у грецькій трагедії виступає мотив року, що тяжіє над людиною. Даний мотив є провідним і у п’есі О’Ніла, він виступає у формі “невблаганних, незбагнених сил, що вирують під поверхнею життя” [1, 140]. Драматург неодноразово наголошував на їх впливі на життя людини та акцентував увагу на неможливості боротьби з зовнішніми обставинами, оскільки ця боротьба приречена на поразку.

Отож, розглянемо твір “Пристрасті під в’язами” з позиції античного фатуму, як ключового структурного компоненту п’еси. Події п’еси розгортаються на американській фермі де проживає сім’я Кеботів: батько і два сини. А. Анікст з цього приводу підкреслює, що “практичні життєві інтереси і навіть корисливі розрахунки так тісно сплелися з душевними поривами високого польоту, що іноді важко вирішити, чим зумовлено той чи інший вчинок “справжнім почуттям чи бажанням дошкулити іншому” [9, 120]. І дійсно, бажання володіти землею, грошима, коханою істотою веде до страшної сімейної трагедії.

Старий Єфрам Кебот, власник ферми, як давньогрецький цар Лаїя, жорстко ставиться до власних дітей, пригнічуючи їх як морально, так і фізично. Він позбавляє їх не лише винагороди за сумлінну працю на фермі, а й права вибору. Сини Кебота хочуть смерті свого батька через бажання скинути ярмо його садистської влади: “...а хіба ви не молитесь щоб він помер?” [10, 180]. Саме тому двоє старших братів змушені тікати.

Своїм вчинком вони викликають співчуття, яке переростає у співпереживання за їхню долю у Каліфорнії на золотих копальнях. Симеон і Пітер, за зручної нагоди, під час відсутності батька на фермі, продають свою частку молодшому брату, що свідчить про відсутність у них зв’язку з землею, де вони народились. Брати відчують себе жертвами “кам’яної ферми”. Симеон так звертається до місця, де він народився: “Тридцять років я годував своїм потом і кров’ю. Тридцять років своїм потом і кров’ю я поливав кожен твій шматок. Гноєм, прости Господи, ось чим я був для тебе!” [10, 186]. Старші брати розривають традиційні зв’язки, хоча відчують певний жаль за долю тварин на фермі, що підтверджує трагічність взаємовідносин між людьми: вони більше співчують тваринам, ніж рідним по крові людям.

Першопричина страждань братів, старий Кебот, виправдовує свою жорстокість словами: “Каміння... Я збирав їх і будував з них стіни, всю історію мого життя можна прочитати в цих стінах. Кожен день рік за роком я носив їх та обгороджував свої поля, які заставляв плодоносити, так повелів мені Господь, я був знаряддям в його руках, це було нелегко, але Господь загартував мене. Весь цей час я був самотнім” [10, 191]. Цими словами героя автор намагається виправдати його закам’янілість, надати жалю за його сізифову працю. Єфрам Кебот не зважає на всю ненависть, страх, часткову відразу, які він викликає своїм божественним ставленням до “кам’яної ферми”. Його зовсім не хвилює реакція синів на тиранічне ставлення, яке він вважає вершиною стосунків з дітьми. Сільськогосподарська праця замінює йому синівську любов. Батько врешті проклинає синів. І складається суперечливе враження, що Єфрама більше хвилює відсутність робочих рук, ніж тяжка доля дітей на золотих копальнях, тому батьківське прокляття є, на його думку, виправданим: “... Зійшли з розуму через золото. Загубить воно вас. Тільки гріх від нього... Будьте ви прокляті! Геть звідси!” [10, 193].

Сцена життєвої катастрофи старого Кебота, яка зробила з нього владного тирана, переходить, за Аристотелем, у процес пізнання, розуміння власної долі і призначення, яку, крім нього, ніхто не розуміє. Єфрам визнає, що він самотній "...Холодно в цьому домі. Холодно і самотньо. Піду до корів. Я з ними розмовляю, і вони мене розуміють. Вони знають ферму, знають мене. Після бесіди з ними я заспокоююсь" [10, 200].

Єфрам Кебот зіставляє свій життєвий досвід з релігійними поняттями, вищу силу він уявляє теж кам'яною: "Бог " він суворий, він не м'який, він у камінні" [10, 203]. Головний герой пафосно звертається до Бога і не чує відповіді " це означає, що він знову залишився самотнім. Образом каміння Юджин О'Ніл майстерно формує навколо героїв кам'яну драматичну декорацію, підсилюючи у взаємовідносинах між людьми холодність, змертвіння, стиглість.

Сюжет трагедії загострюється коли у Кебота з'являється нова дружина, яка посягає на життєвий і психологічний простір сім'ї фермерів, заявивши "Це моя ферма... це мій дім... це моя кухня... а на верху моя спальня і моє ліжко!" [10, 208]. Молода дружина бажає володіти не лише фермою, а й чоловіками кам'яного дому. Перша зустріч молодих людей, Ебін та Аббі, провокує ненависть, адже щойно позбавившись братів, Ебін радіє. Тут маємо яскравий приклад аристотелівського прийому перепиття (різка зміна сюжету): на зміну братам повертається батько-тиран та його нова молода дружина, ще одна претендентка на "кам'яну ферму", що викликає почуття парадоксальності та мінливості боротьби за родинне гніздо. Молодший син знову опиняється зі своїми загостреними почуттями справедливого розподілу сімейної ферми. Ебін різко звертається до нової мачухи: "Він купив Вас, як купують повію. А яка ціна? На чому зійшлися? Що він дає? Ферму? Ферму моєї матері будьте ви прокляті! Вона моя!" [10, 204]. Драматург ускладнює перипетії твору змішаними еротично-синівськими почуттями Ебіна до своєї мачухи. Почуття Ебіна суперечливі, він намагається розпізнати, хто для нього Аббі: суперниця за право власності на ферму чи кохана та бажана жінка: "У сусідній кімнаті Ебін встає розсіяно по кімнаті. Аббі одразу ж прислухається. Ебін зупиняється і дивиться на перегородку. Можна подумати, що Аббі і Ебін бачать один одного крізь неї" [10, 220]. Ебін не хоче морального інцесту, він відштовхує жінку, але та, достатньо настраждавшись у житті, знаходить нову стежку до своєї мети.

Ще одне звернення до античної моделі знаходимо у фіналі п'єси. Кульмінаційною сценою пізнання у творі стали події навколо питання власності на ферму. Аббі планує подарувати старому Кеботу нащадка, взаємін просячи вигнати з родинного помістя молодшого сина Ебіна. Єфрам пророкує собі довголіття, і навіть після смерті він не бачить власником ферми свого молодшого сина. Як і давньогрецький герой трагедії, він не має жалю до рідної дитини: "Якби ти від народження не був віслюком ти давно б зрозумів, що тут тобі нічого не світить особливо тепер, як у мене народився син після моєї смерті ферма відійде йому. Але я проживу ще до ста років, щоб обманути вас усіх. До того часу йому буди стільки скільки тобі зараз!" [10, 219].

Ебін звинувачує, здавалось, кохану йому жінку у зраді, він почуває себе морально і матеріально використаним, його уява малює помсту батькові та мачусі, після якої він планує поїхати в Каліфорнію, де не буде спостерігати за процесом самопоїдання членів сім'ї.

Під час сварки, за допомогою невротичних звертань, Ебін знаходить винуватця трагедії – дитину Аббі. Жінка розуміє його слова буквально, зранку придушивши свого сина подушкою. За прикладом аристотелівської трагедії герої твору О'Ніла приносять жертву за власне щастя. Важкий емоційний вибір робиться для того щоб показати мовчазність майбутньої жертви та її невинуватість і безглуздість.

Апофеозом трагедії стали пафосні сцени після вбивства немовляти: каяття Ебіна, розуміння скоєного матір'ю дитини, черствість старого Кебота. Арешт двох молодих людей та їхня майбутня смерть стимулює процес переродження та формування нової людини, яка спрямована не на помсту, її не мучать психоневрологічні комплекси, вона готова дарувати свою любов і більше не думати про "кам'яну ферму". "Нова людина" пройшла катарсисне очищення боротьбою за каміння, вона здійснила моральний злочин, але, переступивши межу, переродилась. Єфрам Кебот, як пережиток старого укладу, не зміг покінчити з причиною страждань, не довівши підпал ферми до кінця " каміння не горить. Але про вигідну власність починають думати інші люди: "Ферма те, що треба. Не відмовився від такої" [10, 227], " говорить шериф. Можливо це ще не кінець, і холодне каміння ферми буде і надалі приносити страждання. Таким чином, злий рок тяжіє над героями протягом усього твору. Проте, на відміну від античності, де функцію долі виконували боги, у наш час, як зауважує Н. Висоцька, "її виконує сама людина, її руйнівні і суперечливі пристрасті, її незабутнє минуле та біологічна й соціальна природа" [1, 143]. Старий Єфрам, з одного боку, звертається до Бога, а з іншого гіперболізує свої сили умінь і здатності. Для його синів Симеона і Пітера Богом стають гроші, а саме примарне золото Каліфорнії. Молодший син Ебін скептично ставиться до "батькового Бога" в нього божеством є "кам'яна ферма". Подібне переконання сповідує і Аббі, вона теж будь-що прагне заволіти омріяною фермою. Отже, герої перебувають у боротьбі зі своєю долею, тобто прагнуть за будь яку ціну досягнути омріяної мети. У цій боротьбі вони втрачають душу.

Трагічний сюжет здається не спонукає до формування волі до життя, навпаки викликає почуття безвиході. У своїх листах Ю. О'Ніл так відповідав на подібні зауваження: "Мене звинувачують у безпросвітному песимізмі... Для мене тільки трагічне має незбагненну красу, яка і є правдою" [10, 453]. Автор бачить процедуру удосконалення людини її переродження передусім у "недосяжних речах, де людина знаходить мрію і саму себе..." [10, 453]. Драматург переконаний, що можливість добратись до "підніжжя веселки дана лише тим, хто здатний надіятись в безнадії" [10, 453]. Героїв твору, як бачимо, підтримує потаємна надія в складних умовах "кам'яної безнадії". Старші сини Кебота ідуть у нікуди за омріяним золотом Каліфорнії, вони там мають народитися знову для нового життя. Молодший син мріє про ферму, розуміючи безперспективність заволодіння нею. Після переродження Ебін усвідомлює, що все життя мріяв не про ферму, а про справжнє кохання, він прагнув думати і піклуватися про інших, а не бути у вічному конфлікті за кам'яні брили.

Висновки і перспективи подальшого дослідження.

У статті доведено, що герої О'Ніла, як і давньогрецькі, будують своє життя на пошуках щастя, яким себе дезорієнтують і готують собі трагічну життєву участь, підкоряючись законам людського світу. Субстанція "щастя" для кожного героя є лишень у його мріях, а їхнє спільне життя на кам'янистій фермі оповите стражданнями, лишень захід сонця приносить полегшення. Протягом твору складається враження, що щастя приречене і наперед визначене. Проте духовне пробудження все ж відбувається: молодший син Кебота відмовляється від матеріальних благ на користь вічних цінностей. Разом з тим драматург песимістично налаштований щодо закінчення страждань, оскільки об'єкт бажань та роздорів – ферма – залишається.

У подальших дослідженнях вважаємо доцільним здійснення типологічного аналізу п'єс Ю. О'Ніла та М. Куліша.

Список використаної літератури

1. Висоцька Н. Доторк до фатуму (До 100-річчя з дня народження американського драматурга Ю. О'Ніла) / Н. Висоцька // Всесвіт. – 1988. – № 1. – С. 139-142.
2. Злобин Г. П. Американские трагедии / Г. П. Злобин // Злобин Г. П. Современная драматургия США. – Изд. 2-е доп. М.: Высшая школа, – 1968. – С. 90-243.
3. Злобин Г. П. Косноязычное красноречие Ю. О'Ніла / Г. П. Злобин // Злобин Г. П. О'Нил Юджин, Уильямс Теннесси. Пьесы: Сборник / Г. П. Злобин. – М.: Радуга, – 1985. – С. 3-25.
4. Назарець В. Юджин Гладстон О'Ніл / В. Назарець // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан. – С. 298-300.
5. Пинаев С. М. Трагическая символика Ю. О'Ніла / С. М. Пинаев // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1989. – № 6. – С. 30-38.
6. Пинаев С. М. Юджин Гладстон О'Нил: к 100-летию со дня рождения / С. М. Пинаев. – М.: Знание, 1988. – 64 с.
7. Під знаком Нобеля. Лауреати Нобелівської премії з літератури 1901–2006. – К.: Грамота, – 2006. – 600 с.
8. Чорненький Я. Я. Життєвий і творчий шлях Юджина О'Ніла. Фактичний матеріал для уроку / Я. Я. Чорненький // Всесвітня література та культура. – 2006. – № 7. – С. 45 – 55.
9. Шамина В. Б. Традиции американского романтизма в драматургии Ю. О'Ніла / В. Б. Шамина // Романтизм и реализм в литературных взаимодействиях. – Казань, 1982. – С. 114 – 126.
10. О'Нил Юджин, Уильямс Теннесси. Пьесы: сборник; [пер. с англ.] / Составл. и вступит. статьи Г. Злобина. – М.: Радуга, – 1985. – 800 с.

Summary. The article identifies factors, which influenced the formation of the concept of E. O'Neill's tragedy, determines the dominating structures and components and the role of fate in the system of characters of the tragedy "Desire under the elms".

Key words: the concept of the tragic, artistic image, structural psycho-analysis, modernist theater, dialogue, subtext.